

Konference Raymond Aron (1905–1983)
 CEFRES, Praha, 26. října 2005

Česko-francouzskou konferenci o díle a odkazu Raymonda Arona u příležitosti stého výročí jeho narození uspořádaly na konci října 2005 v Praze v prostorách Emauzského kláštera společně Francouzské centrum pro výzkum ve společenských vědách CEFRES a Fakulta sociálních věd UK. Konferenci zahájil ředitel CEFRESu Prof. Christian Lequesne, který zdůraznil, že oslavy tohoto výročí jsou příležitostí k novému a hlubšímu zkoumání Aronova díla i jeho obtížně zařaditelného veřejného působení. Rovněž upozornil na to, že je nutné zabývat se třemi základními rozměry Aronova díla: filosofií dějin, analýzou politiky a teorií mezinárodních vztahů.

Prof. Miroslav Novák, organizátor konference za Fakultu sociálních věd UK a předsedající dopolední sekce, připomněl významný Aronův přínos k reflexi totalitarismu a důležitou roli jeho díla v československém kontextu před rokem 1989, jak o tom svědčí české samizdatové překlady vzniklé v 80. letech, jež mohly být oficiálně publikovány až po pádu komunismu.

První z řečníků konference Prof. Pierre Hassner (CERI, Paříž), představil Arona jakožto myslitele totalitarismu, přičemž zdůraznil ústřední roli tohoto konceptu v Aronově díle. Aron dle Hassnera od roku 1939 až do konce 70. let rozvíjel ve francouzském prostředí nesmírně originální typ myšlení. Sám Aron, když se ohlížel zpět na hlavní milníky svého díla, vyzdvihl koncepty „sekulárních náboženství“ (1944) a „opia intelektuálů“ (1955), jak označoval marxismus. Právě ve světle jeho boje proti totalitarismu a proti totální válce je třeba znovu číst jeho práce o mezinárodních vztazích a průmyslových společnostech. Konečným cílem jeho boje bylo podle Hassnera uznání člověka člověkem chápáné v racionalistické (kantovské) perspektivě.

Aron si byl vědom revoluční povahy nacismu, avšak ve svých srovnáních obou tota-

litarismů nikdy nedospěl k jejich ztotožnění. Během druhé světové války proto mohl „ztlučit“ svou kritiku sovětského komunismu.

Aron spatřoval slabost sekulárních náboženství v tom, že slibovala ráj na zemi, a podléhala proto zkoušce zkušenosti. V tomto ohledu byl předvídavější než Hannah Arendtová, k jejíž známosti ve Francii významně přispěl. Analýza sekulárních náboženství si podle Arona musí všímat nejen idejí, ale také skutečností, jež narušují totalitní uspořádání a vedou k jeho zhroucení.

Význam Aronova přínosu ke studiu totalitarismu spočívá dle Hassnera v tom, že se o rozšíření tohoto konceptu ve Francii zasadil velmi záhy. Využití Machiavelliho při rozboru manipulací s lidovými vášněmi je rovněž novátorský.

Ač Aron uznával důležitost myšlení Hannah Arendtové, byl hluboce ovlivněn zejména Elie Halévym a jeho analýzou „éry tyranů“ (*Histoire du socialisme européen*): Aronovy úvahy o „organizaci nadšení“ totalitními tyranie-mi nebo o První světové válce vycházejí právě z Halévého, jehož zasazoval do linie francouzského politického myšlení táhnoucí se od Montesquieua přes Alexise de Tocqueville až k Françoisi Furetovi. Prof. Hassner však neopomenul zdůraznit, že nelze opomíjet zásadní vliv Marxe a Webera na Aronův intelektuální vývoj.

V rozpravě následující po přednášce Prof. Hassner v odpovědi na otázku týkající se konceptu post-totalitarismu uvedl, že dle Arona může dojít k oslabení ideologie, aniž by to znamenalo zmizení despotismu. Aron je v tomto ohledu větším pesimistou než Ernest Gellner a stejně tak je větším pesimistou než Bronislaw Malinowski v otázce mezinárodního uspořádání omezujícího suverenity států, jež Aron považuje za činitele tvorby řádu. Ve věci Aronova vztahu k Simoně Weilové Pierre Hassner připomněl, že Aron si této autorky velmi vážil a přikládal velký význam myšlení, podle kterého „milovat a být milován může jen ten, kdo uzná říši síly, ale nebude ji respektovat“.

Po vystoupení Prof. Hassnera následoval kulatý stůl o recepci Raymonda Arona v Československu před rokem 1989, kterého se kromě předsedajícího Miroslava Nováka zúčastnili Petr Fleischmann, Petr Horák a Zdeněk Vašíček. Byl přečten text nepřítomného Prof. Miloslava Petruska připomínající kontext obnovy československé sociologie v 60. letech. Prof. Petruska uvedl, že s Aronem se v 60. letech seznámil prostřednictvím marxistické interpretace, kterou podal – buď z osobního přesvědčení nebo „jako úlitbu marxistickým bohům“ sovětský sociolog Igor S. Kon. Ve dvou publikovaných svazcích *Soudobé sociologie* Jaroslava Klofáče a Vojtěcha Tlustého (*Soudobá sociologie* I. Praha: NPL 1965; *Soudobá sociologie* II. *Teorie průmyslových společností*. Praha: Svoboda 1967) se z Arona objevila kromě marginálních témat (zkoumání nezaměstnanosti, sociologie rodiny, komparativní výzkum) podrobněji jen jeho koncepce industriální společnosti, a to ve druhém díle. Ve třetím, nikdy nepublikovaném a zřejmě ztraceném svazku *Soudobé sociologie*, který byl věnován politické sociologii, se celá jedna kapitola zabývala Aronovým rozbořením totalitarismu. Zřejmě proto, že byl pro režim příliš nebezpečný, byl Aron oficiální literaturou v komunistickém Československu citován velmi výjimečně na rozdíl kupříkladu od jeho současníků z frankfurtské školy.

Petr Fleischmann ve svém vystoupení u kulatého stolu hovořil o tom, jak pro něj po jeho příchodu do Paříže v roce 1968 bylo obtížné pochopit radikalismus studentského hnutí. Tím se dostal do blízkosti Raymonda Arona. Navštěvoval jeho přednášky o „rozumu a nerozumu v dějinách“, z nichž mu utkvěla v paměti především část pojednávající o procesu degradace myšlení na pouhou ideologii.

Zdeněk Vašíček vyjádřil názor, že Aron nebyl na rozdíl od svých vrstevníků existencionalistů nebo strukturalistů francouzským „vývozním artiklem“. Podobně jako Paul Valéry byl Aron především komentátorem. Vašíček také nabídl odpověď na otázku, proč

Aronova recepce v Československu byla slabá ve srovnání s velkou popularitou Hannah Arendtové. Příčinu spatřoval v tom, že Aron je obtížně napodobitelný, což akademici neradi odpouštějí.

Prof. Petr Horák, jediný z účastníků kulatého stolu, který prožil 70. a 80. léta v Československu, hovořil o okolnostech svého setkání s Aronem. Aronovu práci *Le Grand schisme* (1948) mu v době práce na filosofii dějin Arnolda Toynbeeho doporučil Milan Průcha. V Československu byl Aron vnímán především jako sociolog, byl znám, ale chyběl větší zájem o jeho dílo. K jeho knihám nebylo snadné se dostat a mnohdy byl přístupný jen prostřednictvím sovětských rozborů.

Miroslav Novák připomněl, že po roce 1948 byla sociologie v Československu vyhoštěna z akademické půdy a obnovena až v 60. letech. Aronovská recepce byla podle jeho názoru omezená vzhledem k realismu jeho politického myšlení („vraťme se na zem“).

V pokračování první části konference zazněla přednáška Prof. Bertranda Badieho (Institut d'études politiques, Paříž) o Aronovi jako mysliteli mezinárodního systému doby studené války. Za Aronova života, ne však již dnes, Evropa představovala ohnisko postvestfálského uspořádání mezinárodních vztahů. „Angažovaný pozorovatel“ Aron je dle Prof. Badieho autorem velmi složitých díla-bludiště, jímž je obtížné projít a které se vzhledem ke svému vztahu ke každodenním událostem rozkládá na několika na sebe navazujících rovinách.

Prof. Badie vyzdvihl skutečnost, že Aron je z řady důvodů specifický: nejprve jako internacionalista ve Francii, poté jako „intelektuál“, tj. nositel idejí a přesvědčení, jež překračují akademický rámec, a posléze také proto, že je velmi otevřeně interdisciplinární a k mezinárodním vztahům přistupuje jako filosof, sociolog, ekonom a historik. Aron je však také evropský intelektuál vychovaný weberovskou sociologií.

Aron je „realista“ v evropském stylu a neustále odkazuje na Hanse Morgenthaua. Je však realistou z donucení, kvůli válečnému kontextu své doby. Ježto byl současníkem studené války a ještě před ní zažil na vlastní kůži Druhou světovou válku, je v otázce konfliktnosti mezinárodních vztahů relativním pesimistou. Jeho nedůvěra ve společnou mezinárodní moc, jež by mohla potlačit státní suverenitu, vychází z hobbesovského realismu. V gladiátorském zápase, jež představují mezinárodní vztahy, nemá nikomu náležet monopol na legitimní násilí. Všichni uznávají aktéři mezinárodních vztahů jednají ve shodě se svou rolí, pokud používají násilí. Mír se stává „obdobím mezi válkami“, avšak rolí států je zabránit tomu, aby se násilí stalo endemickým v jakémsi novém přirozeném stavu. Dnes je ovšem dle Bertranda Badieho legitimita použití násilí ve vztazích mezi státy silně zpochybněna.

Aron se od klasického „realismu“ odlišuje ve třech ohledech:

Za prvé se jakožto sociolog nesoustřeďuje na střet mocností, ale je si vědom toho, že za mocí se nachází společnost a že moc je pouze jedním z prvků sociální dynamiky. Odmítá politologické zvěčnění národního zájmu provedené Morgenthauem.

Za druhé, Aron se domnívá, že státy netvoří veškerou skutečnost mezinárodní hry. Stejně důležitými vysvětlujícími faktory jako zahraniční politika států jsou náboženství nebo hospodářství. Mezistátní systém tak tvoří jen jeden aspekt mezinárodní společnosti.

Za třetí, Aron se, opět jako sociolog, rozchází s americkým realismem v tom, že odmítá jeho pozitivismus a monodeterminismus. Velmi poučný je v tomto ohledu Aronův článek „Qu'est-ce qu'une théorie des relations internationales?“ (*Revue française de science politique* 17 (5), 1967: 837–861). Teorie, již se Aron snaží budovat, je spíše rozumějící a interpretativní než vysvětlující a deterministická.

Aron, který měl blíže k Weberovi než

k Durkheimovi, si od Maxe Webera vypůjčil explanačně silný koncept moci. Ač není sociologem moci, moc je jádrem jeho sociologie. Aron si vybral pozici mezi sociologií integrace a sociologií moci: základní rozhodnutí tvořící mezinárodní vztahy se činí ve Washingtonu, Pekingu a Moskvě. Stát je zdrojem rovnováhy, jeho zánik by vyvolal chaos. Proto bylo dle Arona třeba si pospíšet s etatizací mladých národů.

Bertrand Badie závěrem vynesl otázku, zda svět po Aronovi není světem spíše durkheimovským než weberovským (ve smyslu vztahu jednotlivce ke společenství). Schéma „soupeření – aktér – válka“ vystřídala triáda „solidarita – sociální funkce – anomie“.

V následující rozpravě zazněla otázka týkající se Aronova euroskepticismu. Pierre Hassner zmínil Aronovo váhání v této záležitosti. Stejně jako v otázce francouzské jaderné síly Aron neměl vyhraněné stanovisko. Na jedné straně podporoval společný evropský trh, ale na straně druhé se stavěl proti Evropskému obrannému společenství. Jako francouzský vlastenec odmítal dvojí příslušnost, ať již se jednalo o židovství nebo evropská společenství. Rozpravu ukončila debata Pierre Hassnera a Bertranda Badie o hobbesovském nebo kantovském základu Aronova myšlení.

Druhou část konference, již předsedal ředitel CEFRES Christian Lequesne, zahájila přednáška Prof. Miroslava Nováka o Raymondu Aronovi jako sociologovi politických režimů ve 20. století. V návaznosti na Giovanni Sartoriho, který rozlišil politickou sociologii a sociologii politiky, M. Novák zdůraznil, že Aron je především politickým sociologem, protože považuje politické proměnné za nezávislé. Připomněl též malé sympatie, jež Aron choval k francouzským sociologům své doby, a k Émile Durkheimovi.

Podle Arona se Marx a Durkheim shodují v tom, že dávají pojmu společnosti primát nad pojmem politiky nebo státu. Aron v návaznosti na francouzskou tradici, k níž řadí Montesquieua a Tocquevillu, přisuzuje politice primát nad ekonomikou. To považoval za

obzvláště zřejmé v marxisticko-leninských režimech. Bolševická revoluce roku 1917 je pro něj především politickým převratem, od něž se odvozují ekonomické změny.

Prof. Novák dále vznesl otázku, zda lze Arona považovat za liberála. Odpověď je dle něj, že jistě ano, avšak nikoli ve smyslu, jaký tomuto výrazu dal F.A. von Hayek, a to i přesto, že Aron Hayekovo myšlení vysoce oceňoval. I zde se Aron odlišuje zdůrazněním primátu politiky. Domnívá se, že i ve Velké Británii může současně existovat pluralismus a plánování, liberálně-demokratické režimy jsou nevyhnutelně „zčásti socialistické“. Ani v Sovětském svazu, ani v Německu nebyla politika důsledkem hospodářství a příčinou ekonomických proměn byla všemocnost jedné sekty nebo hnutí. Pokud by měl existovat takový liberální režim, o jakém mluví Hayek nebo Jacques Rueff, musela by ho zavést politická diktatura. Ve svých *Třech esejích o průmyslovém věku* (1966) Aron dokazuje možnost udržení monopolu na politickou moc i poté, co by byl opuštěn model centrálního plánování.

Miroslav Novák dále poukázal na to, že dle Arona existují nerovnosti mezi sociálními kategoriemi ve všech industriálních společnostech. Sovětský a západní model industriální společnosti se od sebe odlišují tím, zda je v nich možné, aby se sociální skupiny svobodně organizovaly. Nejméně špatnou definicí liberálních režimů je ta, že to jsou režimy, v nichž mohou existovat svobodné odbory.

Co se týče politického pluralismu, Aron přidává ke klasickému početnímu hledisku přejatému od Aristotela kritérium ideologie ve velmi úzkém totalizujícím smyslu, jak ji představuje marxismus-leninismus. V Aronově době se ve Francii i v Československu považovala ideologie za sekundární faktor. Pro Arona byla naopak rozhodující. V tomto smyslu má Aron dle Prof. Nováka paradoxně blíže k Solženicynovi než Sacharovovi.

Aronovy myšlenky převzali a dále rozvíjeli autoři jako Alain Besançon, François Furet nebo Martin Malia. Aron, který jedno-

značně odmítal teorii convergence, se nedožil roku 1989, avšak podle M. Nováka by byl pádem totalitarismu překvapen méně než většina jeho současníků. Během perestrojky by si býval mohl vybavit Tocquevilleův výrok, že „nejnebezpečnější moment pro špatnou vládu je obvykle ten, kdy se začíná reformovat“. Obecně dle Prof. Nováka platí, že mnohé Aronovy intuice a předpovědi se později vyplnily.

V posledním vystoupení konference Jan Maršálek z Fakulty sociálních věd UK a École normale supérieure v Paříži představil Aronovu filosofii jednání v dialogu s analýzami tohoto tématu provedenými francouzskou odborníci na Aronovo dílo Sylvii Mesure. Na první pohled se může zdát, že mezi filosofickou tradicí a Aronovými politickými a sociologickými pracemi neexistuje spojitost, avšak dle Maršálka jsou Aronovy filosofické texty přípravným kontextem jeho politických děl, prolegomeny nutnými k porozumění jeho politickému myšlení.

J. Maršálek se věnoval dvěma podle jeho názoru základním textům podstatným pro pochopení Aronovy filosofie, jeho hlavní doktorské disertaci *Úvod do filosofie dějin. Esej o mezích historické objektivitě* a studii *Esej o teorii historie v současném Německu. Kritická filosofie dějin*, jež obě vyšly v roce 1938. Filosofie jednání se osobně dotýká Arona jakožto angažovaného pozorovatele. Vztahuje ji ke svému hlavnímu problému, jímž je problém historického poznání: za jakých podmínek může mít věda o minulém platnost pro všechny? Její objektivita a nestrannost je zpochybněna: v historické vědě není předmět, jež poznáváme, nezávislý na poznávajícím. Historická skutečnost je nevyčerpatelná, naše poznání je omezené. Přesto tato nutná částečnost a jednostrannost poznání historickou vědu nediskredituje: jak říká Aron, bolševici nám pomohli vidět jakobíny v novém světle.

Pokud hodnotové systémy nejsou vědě přístupné, jak se lze vyhnout relativistickému chaosu? Sylvie Mesure nachází v Aronově epistemologii a filosofii jednání totéž hle-